

MALÝ, Radek: OFÉLIE A JEJÍ SESTRY. MOTIV UTONULÉ DÍVKY V EVROPSKÉ POEZII. Brno : Host, 2019. 160 s.

Vladimíra Mravcová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.4.8>

Český literární vedec, prekladateľ a spisovateľ Radek Malý prináša v knihe *Ofélia a její sestry* s podtitulom *Motiv utonulé dívky v evropské poezii* súbor literárnohistorických štúdií komparatistického charakteru, v ktorých zachytáva vývin a premeny vybraného motívu v kontexte rozličných dobových estetických kánonov. Prehľadne členené kapitoly predstavujú interpretačné analýzy básní na pozadí kultúrneho a spoločenského vnímania ženstva, pričom ich reprezentatívny výber v preklade i origináli plní aj funkciu antológie.

Autor už v úvode knihy zdôrazňuje antické počiatky motívu krásnej mladej ženy spojenej tragickým spôsobom s vodným živlom. V prvej kapitole *Postava Ofélie, její geneze a kulturní význam* sleduje mytologický archetyp nebezpečnej ženy, ktorá vo vode privádza mužov do záhuby. Poukazuje tak na transformáciu kultúrne etablovaného obrazu aktívnej ženy s deštruktívnou sexuálnou energiou do podoby pasívnej hrdinky oféliovského typu, čo označuje ako obrat vzťahu činiteľa a obeť. Potenciál literárnej postavy Ofélie vníma predovšetkým v jej osudovej smrti, spojenej s vodným živlom, šialenstvom a dvojítm pohľadom na ženskosť: na jednej strane v podobe padlej ženy, ktorá zapredá dušu telesnej žiadostivosti a na druhej strane svätice, ktorá sa obetuje svojmu ideálu. Kultúrne zaujatie krásnou utopenou ženou prechádza významnou premenou v súvislosti s kultom Neznámej zo Seiny, ktorej je venova-

ná kapitola *Neznámá ze Seiny a její zpracování ve světové literatuře*. Autor preniká do procesu kultu okolo smrti dodnes neznámeho dievčaťa utopeného na počiatku 18. storočia v Seine, sledujúc jeho redukciu do posmrtnej masky so záhadným úsmevom, ktorá sa neskôr stala fetišom alebo sa degradovala na parížsky suvenír. Sumarizuje výskyt motívu nielen v básnických textoch (Richard Le Gallien, Rainer Maria Rilke), ale aj v jeho prozaických, dramatických či filmových spracovaniach. Za kľúčovú v šírení kultu neznámej v medzivojnovom období považuje novelu nemeckého spisovateľa Reinholda Conrada Muschlera, ktorú neskôr sfilmoval Frank Wisbar pod názvom *Madeleine*. Žena vo filme už nie je sirotou, ktorá si stráži svoju nevinnosť pred zvodcom, ale životom ostrieľanou ženou z kabaretu. Na základe tejto modifikácie možno spomenúť film Alfreda Hitchcocka *Vertigo*, kde sa ženská postava Madeleine vrhá pod most San Francisca a vytvára práve ten typ ilúzie spojenej s motívom tajomnej ženy, do ktorej si muž ako do posmrtnej masky projektuje svoj ideál. Na rovnaký moment upozorňuje aj R. Malý v súvislosti s románom *Aurelián* francúzskeho spisovateľa Louisa Aragona (Aurelián sa do ženy zamiluje až na základe jej podobnosti s posmrtnou maskou, ktorou je fascinovaný) alebo pri hre *Neznámá zo Seiny* Ödöna von Horvátha, s dôrazom na záujem o ženu až po jej smrti. Na špecifické prehodnotenie kultu upozorňuje R. Malý

aj v súvislosti s románom Julia Cortázara *Nebo, peklo, raj*, kde práve ironické bagatelizovanie správania podľa istého kultúrneho vzorca môže vyústiť do tragédie (žena sa vyhráža mužovi skokom do Seiny, ten ju však práve pre asociáciu s Neznámou neberie vážne). Tretia kapitola s názvom *Heinova Lorelei, Rimbaudova Ofélie, Nabokova L'Inconnue de la Seine* načrtáva charakter motívu mladého utopeného dievčaťa od patetického komponovania milostného žiaľu s nepochopenou iróniou u Heinricha Heineho cez rozšírenie motívu zvedenej ženy o slovan-ský folklór v podobe Rusalky u Vladimíra Nabokova až po báseň symbolistu Jeana Arthura Rimbauda, u ktorého autor pripomína viaceré podobnosti so Shakespearovou Oféliou. Všímajúc si stratu individuálnych rysov a premenu na snívajúcu vizionárku, sleduje aj proces zovšeobecnenia hrdinky na krásnu básnikovu múzu, ktorá sa pohybuje na rozhraní dvoch svetov a vymyká sa z uchopiteľnej reality dvoma spôsobmi – šialenstvom a smrťou. Náčrt prekladateľských aktivít a recepcie Rimbaudovho diela v nemeckom prostredí sa R. Malému stáva v štvrtej kapitole východiskom pri analýze básní nemeckého symbolizmu a expresionizmu, kde podľa neho motív dosahuje jeden zo svojich vrcholov. Vplyv A. Rimbauda na jeho podobu vníma v „lúbeznom šialenstve“ Ofélie v poézii Geoga Trakla či v básni *Ofélia* od Geoga Heyma. V kontexte poetiky expresionizmu pútavo približuje posun motívu k dekadencii a estetike škaredosti: Ofélia už nie je mýtickou postavou, stráca rolu múzy a stáva sa mŕtvym telom, v ktorom sa však rodí nový život v podobe hniezda s krysami v jej vlasoch. Príbuzný výjav utopeného a krysami znetvoreného dievčaťa pozoruje R. Malý u Gottfrieda Benna v básni *Pekná mladost*, kde vyzdvihuje šokujúcu vecnosť a dokumentárnu presnosť pripomínajúcu pitevný protokol. Upozorňuje na význam názvu básne, ktorý sa podobne ako citlivosť lyrického subjektu nevzťahuje k mŕtvej žene, ale k vodným krysám, ktoré v jej tele prežívali. Svoje zistenia prepája s dobovým myslením, stratu transcendencie či zvýšenú mieru odcudzenia pripisuje reakcii na nietscheovský

nihilizmus. Uvedená časť potvrdzuje charakter oféliovského údeltu, ktorý je označený ako pohyb od múzy a vizionárky k depersonalizovanej mŕtvoľe. Ucelený obraz motívu v nemeckej poézii dopĺňuje piata kapitola, sústredená na jeho variovanie v konkrétnom sociokultúrnom prostredí. Realistickejší prístup s profanizáciou motívu utopenej a s absenciou akejkoľvek transcendencie identifikuje R. Malý v balade *O utopenom dievčati* Bertolta Brechta, prehĺbený sociálny rozmer utopených dievčat páchajúcich samovraždy z nešťastnej lásky nachádza v tvorbe Armina T. Wagnera a na výraznejšie spolitizovanie motívu poukazuje v tvorbe Petra Huchela či v básni *Rosa Luxemburg* od Kurta Bartscheho. Motivický vývin Ofélie v nemeckej poézii považuje za vedomý či podvedomý proces nadväzovania na tradíciu, pretváranú cez symbolistické polohy, vyhrotenú expresivitu, sakralizáciu či deromantizáciu zasadenú do vtedajšieho politického diania.

V druhej časti knihy sa záujem prenáša na českú poéziu, no autor ju naďalej sleduje v porovnávacích rámcoch s nemeckou poéziou. Na obrazy evokujúce predstavu tragickej smrti krásneho dievčaťa v spojení s vodným živlom poukazuje už vo folklórnych textoch, kde sa najčastejšie vyskytujú vo forme baladického príbehu samovraždy z nešťastnej lásky. Hoci ide o námety príznačné pre ľudovú poéziu moravského a českého vidieka, R. Malého zaujíma aj ich modifikácia v oblasti mestského folklóru, napríklad v pražskej piesni *Chytila patrola*, v ktorej sa prostitútka vrhá z Karlovho mosta do Vltavy. Dôraz na duchovný rozmer ženskej protagonistky a vyvolanie pocitu viny u pozorovateľa vníma ako prevrátenie dovtedajších stereotypných predstáv. V súvislosti s témou prostitúcie nachádza spojitosť i s berlínskym expresionizmom, konkrétne s básňou Alfreda Lichtensteina, kde sa prostitútka stáva krutou karikatúrou Ofélie, ktorej samovražedné gesto demonštruje výsmech svetu mužov. R. Malý sa zastavuje aj pri tragickej smrti vo vodnom živle s náznakmi samovraždy v Máchovom *Máji*, Bezručovej *Maryčke Magdónovej*, v tvorbe českej dekadencie (Josef Holý, Karl Babánek) či

388 u Jana Zahradníčka. Uvedená časť má skôr antologický charakter a bez hlbších interpretačných prienikov potvrdzuje výskyt motívu napríklad tiež v tvorbe Jiřího Ortena či J. H. Krchovského s neodekadentnou poetikou mortálnych výjavov, u ktorého je zaznamenaný aj obrat smutnej panny, ktorá už nesmeruje k rozkladu, ale je vzkriesená k novému životu. Prítomný je tiež presah do českého výtvarného umenia cez súvislosti medzi obrazom Jakuba Schikanedera *Utonulá* a poviedkou Josefa Čapka *Plynoucí do Acherontu*. Témou kapitoly *Český hold Neznámé ze Seiny: Nezvalova básnická skladba* sú spoločné znaky v básňach V. Nezvala a A. Rimbauda s motívom utopenej (atmosféra, topos a čas, dialóg s mŕtvou či rečnicke otázky). Autorovi však nejde o poukázanie na priamy Rimbaudov vplyv, ale na základe všeobecne známych informácií (napr. Nezvalove preklady či jeho výpovede o sugescii Rimbaudovho diela) sa snaží upozorniť, že motív utopenej nevychádza len z Nezvalovej autobiografickej skúsenosti, ale aj zo silného inšpiračného zdroja, ktorý nadobúda všeobecný kultúrny charakter. Samostatná kapitola je venovaná Ofélii v poézii Vladimíra Holana. Cieľom tejto časti je poukázať, že shakespearovská tematika zasahuje do hlbších vrstiev Holanovho diela a predstaviť tak oféliovský motív v troch úrovniach. Prvou je Oféliin komplex podľa Gastona Bachelarda (voda ako živél mladej a krásnej smrti bez pýchy a pomsty, živél masochistickej samovraždy) v pasáži z poémy *Návrat*, v ktorej sa potvrdzuje podstata archetypu ukotveného mimo individuálneho vedomia. Druhá úroveň sa realizuje v súvislostiach s poetikou raného expresionizmu, ktorú R. Malý nachádza v básni V. Holana *But Never Doubt I love* (podobne šokujúci účinok, drastické obrazy mŕtveho tela, baroková ornamentálnosť, evokácia rozporu). Tretia úroveň je spojená s literárnou postavou z fragmentu Holanovej neskorej básnickej skladby *Noc s Ofélii*, v rámci ktorej autor uvažuje o motíve utopenej nielen ako o aktualizácii istej literárnej tradície, ale zároveň ako o svojbýtnom prejave s vlastným inšpiračným potenciálom. Záverečná kapitola mapuje výskyt ďalších modelových spraco-

vaní motívu v českej poézii. Pozornosť venuje napríklad premene Ofélie v symbol nenávisťi v poézii Josefa Hanzlíka, aspektu nadľahčenia tragického údely anonymnej múzy Jiřího Žáčka či archetypu trpiacej vody spojenej so smrťou dievčaťa u Jana Skácela. Ukážky špecifickej aktualizácie príbehu Ofélie sa ukazujú najmä v básni Marie Šťastnej, ktorá ju zasadzujú do interiéru bez romantických kulís (namiesto kvetov špina, miesto rieky vaňa, rozpustené vlasy vlniace sa na hladine ostávajú nad vaňou) či u Alice Hekrdlovej, kde Ofélia už vôbec neumiera (voda jej siaha len po pás), čo R. Malý charakterizuje ako pohyb od pozorovateľskej perspektívy k citelnému gestu spolupatričnosti. Kapitoly venované českej poézii predstavujú široký prehľad básní s výskytom motívu utopenej, no tento početný výber spôsobuje, že sa miestami vytráca priestor pre hĺbkovú analýzu. Na druhej strane sa tak výraznejšie preukazuje rozmanitosť spôsobov spracovania motívu.

Vo všeobecnosti možno knihu *Ofélie a její sestry* vnímať ako inšpiratívnu. Podnetná pre ďalšie výskumy je napríklad analýza posmrtnej masky, motívu, ktorý svojím významom zasahuje široký korpus tém spojených s ironickým prehodnocovaním ilúzií vo vzťahu k druhému človeku. Zaujímavá je tiež otázka, akým spôsobom sa motív ženy spojenej s vodným živlom modifikuje pod vplyvom súčasného vnímania ženstva. V tomto zmysle je publikácia R. Malého podstatným odborným príspevkom k pozoruhodnej problematike so silným inšpiračným potenciálom, v rámci ktorej sa mu podarilo zrozumiteľne a pútavým spôsobom reflektovať vývin a emancipáciu motívu až po autonómny obraz s vlastným interpretačným rámcom.

Mgr. Vladimíra Mravcová
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Vladimira.Mravcova@savba.sk